

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCAN QARAÇILARI VƏ TÜRKiYƏ ROMANLARI MUSIQİSİNİN TƏDQIQI (AZƏRBAYCAN AĞDAŞ-YEVLAŞ VƏ TÜRKiYƏNİN ÇUKUROVA BÖLGƏLƏRİNİN NÜMUNƏSİNDƏ)

İxtisas: 6213.01 – Musiqi sənəti

Elm sahəsi: Sənətşünaslıq

İddiaçı: **Zafer Kemal oğlu Kılınçer**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2022

Dissertasiya işi Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının “Musiqi tarixi” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: Əməkdar incəsənət xadimi,
fəlsəfə elmləri doktoru, professor
Gülnaz Abutalıb qızı Abdullazadə

Elmi məsləhətçi: Doç. Dr.
(Türkiyə) **Derya Karaburun Doğan**

Rəsmi opponentlər: sənətşünaslıq doktoru, professor
İradə Tofiq qızı Köçərli

sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru
Rauf Bəhram oğlu Bəhmənli

sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru
Kəmalə Ələsrəf qızı Atakişiyeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.36 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının
sədri:

_____ Xalq artisti, professor
Fərhad Şəmsi oğlu Bədəlbəyli

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

_____ sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Leyla Ramiz qızı Zöhrabova

Elmi seminarın sədri:

_____ sənətşünaslıq doktoru, professor
İmruz Məmməd Sadıx qızı Əfəndiyeva

DİSSERTASIYANIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Hindistandan çıxaraq bütün dünyaya yayılan qaraçılar, köç etdikləri hər bölgədə fərqli şəkildə adlandırılırlar. Onlara qarşı böyük bir maneə yaradan çingənə adı gündəlik həyatda hər kəsin bildiyi əhəmiyyətli adlardan biridir. Bu qədər təzyiqə məruz qalmalarına baxmayaraq, kimliklərini qorumaqları və yaşadıkları cəmiyyətə uyğunlaşmaları ən yaxşı bacarıqları xüsusiyyətlərdən biridir.

Dünya tarixində çingənələrin etnik, mədəniyyət, yaşam və musiqisi daim maraq doğurmuşdur. Diderotun tərfi, Fraserin axtarışları nəticəsində çingənələri müəyyənləşdirsək: “*Əlləri incələyərək gələcəyi oxuya biləcəklərini iddia edən avaralar. Əsil istedadları mahnı söyləmək, rəqs etmək və oğurluqdur*”¹ dediklərini görürük. Avropalıların çingənələrə qarşı düşüncələri bu şəkildə tanınır.

V əsrdən bəri dünyaya yayılan çingənələr etnosu, fərqli səbəblərlə (döyüş, iş, kənd təsərrüfatı və s.) dünyanın hər bölgəsinə köç yolu ilə yayılmışdır. Fərqli coğrafiyalarda və xalqlarda, dəyişik iqlimlərdə yaşayan qaraçı etnosu, bu köçlər əsnasında və oturaq həyata keçdikləri dövrlərdə xristianlıq və müsəlmanlığın təsirinə məruz qalmışlar. Onlar öz həyat tərzlərini, mədəniyyət və musiqilərini yaşadıkları bölgələrdə mədəniyyət və musiqi ilə birləşdirmişlər. Bu qarşılıqlı təsir nəticəsində bəzi bölgələrdəki çingənələr, musiqilərini və mədəniyyətlərini yaşadıkları ölkələrə aparmışlar. Bir qismi isə əksinə, yaşadıkları mühitə adaptasiya olaraq, yaşadıkları mədəniyyət və mühitdən uzaqlaşmışlar.

Dünyanın hər bir yerində fərqli adlar alan çingənələrə Avropanın şərqində – kalderaş; Afrikanın şimalında – gitanos; İngiltərə və Fransada – gipsi; Macarıstanda – çiqan; İspaniyada – filamanko; Almaniyada – zigeuner və romani deyilir².

Bu araşdırmada Azərbaycanda qaraçı, Türkiyədə isə roman adıyla tanınmış, eyni zamanda həyat tərzləri ilə təcrid edilmiş olan

¹ Fraser, A. The Peoples of Europe: The Gypsies / A.Fraser. – Oxford: Blackwell, – 1995. – 362 s.

² Oral, O. Çingənələr // İstanbul: Tarih ve Toplum Dergisi, – 1995. № 137, – s.272-297.

çingənələr araşdırılmış və bu istiqamətdə fərqli iki bölgədə yaşayan bu etnik mədəniyyət, musiqidəki bənzərliklər və fərqliliklər müqayisə edilərək ortaya çıxarılmışdır.

Bütövlükdə bu dissertasiyada çingənə etnikliyi həm mədəni, həm də musiqi baxımından araşdırılmışdır. Dünya miqyasında çingənələr etnosu üzərində aparılan elmi-tədqiqat işləri çox az dəyərləndirilmişdir. Lakin dissertasiya və tədqiqatlara baxdığımızda qaraçı musiqi mədəniyyəti üzərində aparılan araşdırmaların azlığı nəzərə çarpır. Musiqi ilə bu qədər iç-içə olan bu etnik birliyin bir etnomusiqişünaslıq tədqiqatı olaraq diqqət mərkəzinə alınmasına çox gec başlanılmışdır.

Bir cəmiyyətin mədəniyyətini anlamaq, musiqi üçün əhəmiyyətli bir məlumat mənbəyidir. Bu çalışmada qaraçı mədəniyyəti və həyat tərzini musiqi vasitəsilə ortaya çıxarılmışdır. Dünya üzərindəki roman etnosunun musiqi mədəniyyəti və təhlil istiqamətli ədəbiyyat azlığını nəzərə alaraq, bu işə bir ölçüdə aydınlıq gətirilməyə çalışılmışdır.

Çingənələr, etnik baxımdan çox fərqli alt boylara sahib olmaqla, ümumiyyətlə “lom, dom, rom” olmaq üzrə üç boya ayrılırlar.

Dünya üzərinə yayılan digər boylar da bu boyların alt budaqlarıdır. Bunlardan Azərbaycanda yaşayan qaraçılar, İrandan çıxan “dom” boyundan gəlir. Türkiyədə yaşayan çingənə boyu isə Balkan mənşəli olan “rom” boyundandır.

Dünya üzərində istər Avropa, istər Türkiyə, istərsə də Balkan çingənələri ilə bağlı araşdırmaların olmasına baxmayaraq, İran mənşəli Azərbaycan qaraçılarına aid yazılı ədəbiyyatda işlər yox deyiləcək qədər azdır.

Bu etnik qrupun orijinal musiqisi üzərinə yazılı mənbə olmadığına görə tədqiqatın aparılması aktualıq təşkil edir. Belə ki, maraq dairəsinə daxil olan Azərbaycan qaraçılarının mədəniyyəti və musiqisinə geniş mənada etnomusiqişünaslıq baxımından yanaşılması son nəticədə zəngin məlumat mənbəyinə çevrilmişdir.

Azərbaycan qaraçılarının mədəniyyət və musiqiləri haqqında bir ədəbiyyata rast gəlinmədiyindən və eyni zamanda Türkiyədə də Çukurova romanları haqqında yetərli dərəcədə yazılı mənbə və ədəbiyyat olmadığından, bu araşdırma son dərəcə aktualıq kəsb edir.

İki fərqli coğrafiyada, iki türk dövlətinə bağlı olaraq yaşayan, Azərbaycan qaraçıları və Türkiyə Çukurova romanlarının mədəni və musiqili müqayisəsini, bənzərlik və fərqliliklərini göstərmək, bu işin gerçək hədəfidir və qaraçılar keçən əsrdə olduğu qədər, indiki dövrdə də aktuallığını qorumaqdadır.

Bu tədqiqatda, V əsrdən başlayaraq, şimal-qərbi Hindistandan başlayaraq, dünyaya köç vasitəsilə yayılan çingənələrin həm boyları, həm də dünya üzərindəki yayılması haqqında ilk dəfə ümumi tarixi məlumat verilmişdir. Bu istiqamətdə tarixi mənbələrdən istifadə olunmuşdur.

İşin nəzəri çərçivəsi daxilində etnomusiqişünaslıq-mədəniyyət əlaqəsinə toxunulmuş, sonra qaraçı və roman etnoslarının tarixi baxışları ilə bərabər, mədəni ölçülərinə də nəzər salınmışdır.

Türkiyədə Anadoluya Balkanlardan gələrək Çukurova ətrafına yerləşən rom boyuna bağlı Trakya romanları ilə İrandan gələn dom boyuna bağlı Azərbaycan qaraçılarının müqayisəsi aparılmışdır. Eyni zamanda etnoqrafik bir çalışma da işlənmişdir. Bu səbəbdən regionşünaslıq, mədəniyyət və mədəni adaptasiya anlayışları çərçivəsində romanların və qaraçıların musiqisinin diqqət yetirilmişdir. Bu məqsədlə türk, azərbaycan, rus, ingilis dillərində mənbələrə müraciət edilmişdir. Bəzi mənbələr isə müəllif tərəfindən tərcümə edilmişdir. Azərbaycanda qaraçılarla və Türkiyədə söz mövzusu olan bölgələrdə romanlarla üz-büz şifahi görüş və müsahibələr aparılaraq araşdırma daha da genişləndirilmiş və dissertasiya işinə daxil edilmişdir. Çingənələr mövzusunun tarixi baxımdan araşdırarkən ən çox müraciət etdiyimiz musiqişünaslar - Angus Fraser³, Elena Marushiakova - Vesselin Popov⁴, Donald Kenrick⁵,

³ Fraser, A. The Peoples of Europe: The Gypsies / A.Fraser. – Oxford: Blackwell, – 1995. – 362 s.

⁴ Marushiakova, E. Migrations West to East in the Times of the Ottoman Empire: The Example of a Gypsy /V.Popov. - Roma Group in Modern Iran // Anthropology of the Middle East 5.1, – 2010. – s.93-99.

⁵ Kenrick, D. Historical Dictionary of the Gypsies (Romanies) / D.Kenrick. – The Scarecrow Press, Inc. Lanham, Maryland. Toronto: Plymouth, UK, – 2007. – 345 s.

David Mayall⁶, Ali Rafet Özkan⁷, Ali Arayıcı⁸, Melih Duyguludur⁹. Folklor araşdırması zamanı ekspedisiyada əhəmiyyətli danışıqlar apararaq, çalışmada əməyi keçənlər Mübariz Əliyev¹⁰, Süleyman Həsənov¹¹, Xanqulu Dadaşov¹², Molla Bıkcın¹³ və Abidin Bıkcın¹⁴ olmuşlar. Elmi-tədqiqat və məqalələrindən yararlandığım tədqiqatçılardan - İbrahim Yavuz Yükselsin¹⁵, Semra Özlem Dişli¹⁶, Halime Ünalı¹⁷ və Turan Sağər¹⁸ müraciət edilmişdir.

Bəzi musiqi ensiklopediyalarından çingənələrlə bağlı bölümlərdən istifadə edilmişdir¹⁹. Azərbaycanın Ağdaş, Yevlax və Balakən bölgələrində və Türkiyədə Adana, Ceyhan, Mersində görüşmələrlə bərabər, musiqi səs yazıları, video görüntülər və foto şəkillər sənədləşdirilmişdir.

⁶ Mayall, D. *Gypsy Identities 1500-2000* / D.Mayall. – New York: Routledge, – 2004. – 344 s.

⁷ Özkan, A.R. *Türkiye Çingəneləri* / A.R.Özkan - Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, – 2000. – 143 s.

⁸ Arayıcı, A. *Avrupa'nın Vatansızları Çingənələr.* / A.Arayıcı. – İstanbul: Kalkedon Yayınları, – 2008. – 375 s.

⁹ Duygulu, M. *Türkiye'de Çingənə Müziği* / M.Duygulu. – İstanbul: Pan Yayıncılık, – 2006. – 308 s.

¹⁰ Əliyev, M.F. *Saz məktəbi* / S.Ə.Kərimi, A.N.Quliyev, M.F.Əliyev. – Bakı: Qarabağ, – 2007. – 230 s.

¹¹ Müəllifin ekspedisiya araşdırmaları.

¹² Müəllifin ekspedisiya araşdırmaları.

¹³ Müəllifin ekspedisiya araşdırmaları.

¹⁴ Müəllifin ekspedisiya araşdırmaları.

¹⁵ Yükselsin, İ.Y. *Müzikoloji, Etnomüzikoloji, Çingene Çalışmaları, Çingene Kültürü, Etnografya, Göç*. [Elektron resurs]. URL: <https://orcid.org/0000-0003-2257-4833> / URL: <https://tr.linkedin.com/in/ibrahim-yavuz-y%C3%BCKselsin-0a00556>.

¹⁶ Dişli, Ö.S. *Çingənəmi Roman mı Bir İnşa Süreci* // -AÜDTCF: Antropoloji Dergisi. – 2016. №31, – s.97-117.

¹⁷ Ünalı, H. *Türkiye'de Yaşayan Kültürel Bir Farklılık: Çingənələr* // Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, – 2012. № 1, – s.615-616.

¹⁸ Sağər, T. *Banu Roman Müzik Eğitimi Örnek Durumu, Üzerine Kültürel ve Pedagojik Bir Analiz* / M.B.Dönmez // Akademik Bakış Uluslararası Sosyal Bilimler E-Dergisi, – 2012. №33, – s.1-14.

¹⁹ *Музыкально-энциклопедический словарь* / Под. ред. Г.В.Келдыша. - Москва: Советская энциклопедия, – 1990. – 672 с.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini Azərbaycanın Ağdaş, Yevlax və Balakən bölgələrində yaşayan qaraçılarla bərabər, Türkiyənin qərbində (Ege və Trakya) Çukurova bölgəsinə (Adana, Ceyhan, Mersin) köç etmiş Çukurova romanlarının mədəniyyətlərinin və musiqisinin müqayisəli araşdırması təşkil edir. Predmetini isə tarixi məlumatlar çərçivəsində iki fərqli ərəzidə qapalı şəkildə yaşayan çingənelərin mədəni kimlikləri və bu kimliklərin assimilyasiyası sahəsində araşdırmaları nəticəsində əldə olunmuş nümunələr təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi dünya çingəneləri içərisində dom boyundan gələn Azərbaycan qaraçıları ilə rom boyundan gələn Çukurova romanlarının mədəni-musiqi təməlləri və onların bir-biriləri ilə qarşılaşdırılmasına istiqamətlənən tarixi-nəzəri təhlili geniş şəkildə təqdim etməkdir. Bu fikrə əsasən aşağıdakı vəzifələr irəli sürülmüşdür:

1. Tədqiqatın nəzəri çərçivəsindəki etnik-mədəni kimlik və musiqi arasındakı əlaqə araşdırılmışdır;

2. Dünya romanlarının tarixi, mədəniyyəti, əhalisi və miqrasiya yolları haqqında məlumatlar verilərək, bu mədəniyyət tarixi tədqiq edilmişdir;

3. Yuxarıda göstərilən problemlərə əsasən, Azərbaycanın qaraçıları və Çukurova romanlarının tarixi, köç yolları, yaşayış məntəqələri və əhalisi də qeyd olunmuşdur.

Tədqiqat metodları. Təqdim olunan dissertasiyada tarixi, nəzəri və müqayisəli metod əsas götürülərək, elmi məlumatlar daxilində çingənelərin etnoqrafik paylanması, mədəniyyətləri və musiqiləri araşdırılmışdır. Xüsusilə qaraçıların Azərbaycandakı etnoqrafik paylanması və Türkiyə Çukurova romanlarının etnoqrafik paylanması üzərində aparılan çalışmada anket üsulu ilə aparılan metoddan istifadə edilmişdir. Eyni zamanda çingənelərin deşifrə olmayan qapalı həyatları və bugünkü musiqi mədəniyyətləri üz-üzə aparılan danışıqlar və sahə araşdırmaları ilə dəstəklənmişdir. Bununla birlikdə təhlil edilən mövzuların gerçəyə uyğunlaşmasına diqqət göstərilmişdir. İki müxtəlif coğrafiyada yaşayan çingənelərin həyat və musiqi mədəniyyəti müqayisəli metodla təhlil olunmuşdur. Bu

istiqlamətdə bəzi qrafiklər və statistik məlumatlar bir köməkçi metod kimi istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işində Azərbaycan musiqişünaslarından, Üzeyir Hacıbəyli²⁰, Bayram Hüseynli²¹, Məmməd Saleh İsmayılov^{22, 23}, Əminə Eldarova²⁴, Səadət Abdullayeva²⁵, Gülnaz Abdullazadə²⁶, Təriyel Məmmədov²⁷, Abbasqulu Nəcəfzadə²⁸, Rauf Bəhmənli²⁹, Mübariz Əliyevin³⁰; türk musiqişünaslarından Ali Rafet Özkan³¹, Melih Duygulu³², Ali Arayıcının³³ metodları əsas götürülmüşdür.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar aparılan tədqiqatın əsas istiqamətini təşkil edir və onlar aşağıda təqdim olunmuşdur:

– Çingənələrin mənşəyinin araşdırılması;

²⁰ Hacıbəyov, Ü.Ə. Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları / Ü.Ə.Hacıbəyov. – Bakı: Yazıçı, – 1986. – 152 s.

²¹ Hüseynli, B.X. Vokal və instrumental musiqi formaları və janrları // Musiqi və həyat. Məqalələr məcmuəsi. – Bakı: Səda, – 1961. – s.20-28.

²² İsmayılov, M.C. Azərbaycan xalq musiqisinin məqam və muğam nəzəriyyəsinə dair elmi-metodik öçerklər / M.C.İsmayılov. – Bakı: Elm, – 1991. – 117 s.

²³ İsmayılov, M.C. Azərbaycan xalq musiqisinin məqam və muğam nəzəriyyəsinə dair elmi-metodik öçerklər / M.C.İsmayılov. – Bakı: Elm, – 1991. – 117 s.

²⁴ Eldarova, Ə.M. Azərbaycan aşıq sənəti / Ə.M.Eldarova. – Bakı: Elm, – 1996. – 168 s.

²⁵ Abdullayeva, S.A. Azərbaycan xalq çalğı alətləri (tarixi-orqanoloji tədqiqat) / S.A.Abdullayeva. – Bakı: Adiloğlu, – 2002. – 454 s.

²⁶ Abdullazadə, G.A. Azərbaycanda Etnik Göçəbe Kabile Olan Çingənələr // II Uluslararası Müzik ve Dans Kongresi. Muğla, Türkiye, – 26-28 Eylül, – 2016. – s.45-47.

²⁷ Məmmədov, T.A. Azərbaycan aşıq sənəti / T.A.Məmmədov. – Bakı: Apostrof, – 2011. – 648 s.

²⁸ Nəcəfzadə, A.İ. Etnoorqanologiya / A.İ.Nəcəfzadə. – Bakı: Ecoprint, – 2016. – 304 s.

²⁹ Bəhmənli, R.B. Azərbaycan qədim rəqs havaları / R.B.Bəhmənli. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2021. – 672 s.

³⁰ Əliyev, M.F. Saz məktəbi / S.Ə.Kərimi, A.N.Quliyev, M.F.Əliyev. – Bakı: Qarabağ, – 2007. – 230 s.

³¹ Özkan, A.R. Türkiye Çingəneləri / A.R.Özkan - Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, – 2000. – 143 s.

³² Duygulu, M. Türkiye'de Çingənə Müziği / M.Duygulu. – İstanbul: Pan Yayıncılık, – 2006. – 308 s.

³³ Arayıcı, A. Avrupa'nın Vatansızları Çingənelər. / A.Arayıcı. – İstanbul: Kalkedon Yayınları, – 2006. – 380 s.

–Çingənələrin dünyadakı tarixi paylanmasının və mədəniyyətinin tədqiq olunması;

–Dünyada yaşayan çingənələrin musiqisinin araşdırılması;

–Azərbaycan qaraçılarının tarixi prosesdə miqrasiya bölgüsünün araşdırılması;

–Azərbaycan qaraçılarının mədəniyyətinin və musiqisinin işıqlandırılması;

–Çukurova romanlarının tarixi prosesdə köç etmələrinin araşdırılması;

–Çukurova romanlarının mədəniyyətinin və musiqisinin araşdırılması;

–Azərbaycan qaraçıları və Çukurova romanlarının musiqi mədəniyyətlərinin müqayisə olunması.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dünya etnomusiqişünaslığında romanlara çox az yer verilmişdir. Bu araşdırma dünya etnomusiqişünaslığı çərçivəsində Azərbaycanda yaşayan qaraçılar və Türkiyədə Çukurovada yaşayan romanların, iki türk dövlətinin musiqi mədəniyyəti üzərində tarixi təsiri, ədəbiyyat və bilavasitə görüşlər üzərində qurulan ilk tədqiqat işidir.

Belə ki, Türkiyə etnomusiqişünaslığında yeni araşdırılmağa başlanan çingənələr mövzusu və Azərbaycanda İran çingənələri olan dom boyuna aid qaraçılar haqqında mövzu mədəniyyət və musiqi baxımından ilk müqayisəli işdir.

İstər roman mədəniyyəti və roman musiqi ədəbiyyatında, istərsə də qaraçı mədəniyyəti və qaraçı musiqi ədəbiyyatında etnomusiqişünaslıq baxımından aparılan bu iş bu gün hələ də eyni bölgələrdə həyatlarını davam etdirən qaraçı mədəniyyətlərinin deşifrə edilməsinə istiqamətlənən ilk işdir.

Önemli problem olan çingənə mövzusu dünya miqyasında, xüsusilə qərbdə araşdırılrsa da, onların bir qolu olan Azərbaycan qaraçıları və Türkiyədəki Çukurova romanları mövzusu ilk dəfə olaraq bu tədqiqat işində işıqlandırılmışdır. Maddələr halında bu işin funksiyaları, aşağıdakı kimi sıralana bilər:

1. Dünya roman musiqi mədəniyyətinin və kimliklərinin sosial-mədəni perspektivlər baxımından işıqlandırılması;

2. Etnomusiqişünaslıq ədəbiyyatında roman musiqisi üzrə kifayət qədər tədqiqatın olmaması əsasında araşdırmanın işlənməsi;

3. Türkiyədə və Azərbaycanda roman və qaraçı toplumlarının həm mədəni, həm də musiqiləri haqqında təhlil və müqayisələrin aparılması;

4. Azərbaycanın Ağdaş, Yevlax, Balakən qaraçıları və Türkiyənin Çukurova roman boyunda mövcud olan musiqi mədəniyyəti, onların bənzər və fərqli cəhətlərinin aşkar edilməsi;

5. Azərbaycan, Türkiyə və Rusiya etnomusiqişünaslığında bu mövzuya elmi dəyərin verilməsi.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Bu dissertasiya işindən gələcəkdə musiqişünaslıq, etnomusiqişünaslıq, etnoqrafiya, folklorşünaslıq, həmçinin mədəniyyət və incəsənətin digər sahələrində fəaliyyət göstərən tədqiqatçılar elmi mənbə kimi faydalana bilərlər. Tədqiqatın materiallarından, əldə edilmiş elmi müddəalardan elmi tədqiqatlarda, eləcə də Azərbaycan və Türkiyənin ali musiqi məktəblərinin nəzəri və praktiki kurslarında – “Musiqi tarixi”, “Xalq musiqi yaradıcılığı”, “Xalq musiqisinin əsasları”, “Musiqi əsərlərinin təhlili” və s. musiqi tarixi və nəzəriyyəsi ilə bağlı fənlərin tədrisində istifadə edilə bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqat işinin əsas müddəaları və nəticələri müəllifin respublika və beynəlxalq əhəmiyyətli elmi konfranslardakı çıxışlarında, beynəlxalq xülasələndirmə və indeksləmə sistemlərinə daxil olan dövrü elmi nəşrlərdə çap olunmuş məqalə və tezislərdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının “Musiqi tarixi” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya giriş, üç fəsil, yeddi paragraf, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və əlavələrdən ibarətdir. Dissertasiyanın struktur bölmələrinin həcminə gəlincə, giriş 9 səhifə (14 067 işarə), I fəsil 53 səhifə (74 747 işarə), II fəsil 49 səhifə (56 073 işarə), III fəsil 54 səhifə (51 791 işarə), nəticə isə 7 səhifə (11 987 işarə) ibarətdir.

Tədqiqat işinin ümumi həcmi istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və əlavələr istisna olunmaqla, 172 səhifə və 208 665 işarədən ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi əsaslandırılır, tədqiqatın obyektı, predmeti, məqsəd və vəzifələri, metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəaları, elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, aprobeiasiyası və tətbiqi, quruluşu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın **I fəslı** – **“Dünya tarixində çingənelərin etnik kimliyi, mədəniyyəti və musiqisi”** adlanır və üç paraqrafdan ibarətdir.

1.1. **“Qaraçı və romanların etnik quruluşu və etnomusiqişünaslıqda yeri”** adlanır və qeyd olunur ki, tarixdə çingənə olaraq adlandırılan və bir hissəsi Hindistandan İrana doğru köç edərək dünyaya yayıldıkları ehtimal edilən etnik qrup hər zaman mövzu olaraq maraqlı doğurmuşdur.

Bu gün dünyanın bir çox ölkəsində müxtəlif bölgələrdə yaşayan etnik qruplar arasında maraqlı doğuran və ən az tədqiq olunan mövzulardan biri də çingənə musiqisidir.

Azərbaycanda yaşayan qaraçılar və Türkiyə Çukurova romanlarının mədəniyyətləri ilə bağlı Azərbaycan, türk, eləcə də xarici etnomusiqişünas və musiqişünasların fikirlərinə istinad edərək, romanların fərqli yaşam tərzindən irəli gələrək, iqtisadi qayğılarından dolayı dəyişkən coğrafiyaya aid musiqi icra etdikləri və öz müstəqil ruhlarını bu icraya əks etdirdikləri görülür.

Qaraçılar və romanlar professional musiqi ifaçılığı ilə məşğul olduqları üçün yaşadıkları bölgənin musiqi mədəniyyətindən təsirləndikləri kimi, o bölgənin musiqilərinə uyğunlaşmışlar.

Əsrlər boyu köçəri həyat yaşayan qaraçıların da etnik kimlik kodları, zaman içində regional fərqlilikləri göstərilmişdir.

Bu baxımdan tədqiqatlar Azərbaycan, Qazaxıstan və Rusiyada həyata keçirilmişdir; Türkiyə, Bolqarıstan, Makedoniya və Yunanıstanda “roman” olaraq adlandırılan çingənelərin etnik

demoqrafik yerləşmələrinin etnik kimlik kodlarına regional olaraq təsir etdiyi ortaya çıxmışdır.

Çingənelərin etnik kimlik kodlarının nizamlanması mədəniyyət əhəmiyyətli bir ünsürdür. Musiqi isə ən dominant elementdir. Çünki keçmişdə olduğu kimi, bu gün də çingənelərin həyat tərzinin və dolanışiq qaynağının əsas ağırlıq mərkəzini musiqi təşkil edir.

1.2. **“Çingənelərin dünya tarixi, miqrasiya yolları, əhali bölgüsü, mədəniyyəti və musiqisi”** adlanır. Bu paragrafda bildirilir ki, indiki dövrdə bir qismi hələ də köçəri yaşayan çingənelərin musiqisi və mədəniyyətinin regional fərqliliklərinə nəzər salmazdan əvvəl, onların etnik şəxsiyyətini təşkil və ya təsir edən tarixini, köç yollarını, həyatlarını və bunun musiqi mədəniyyətinə təsirini araşdırmaq daha məqsədəuyundur.

Keçmiş əsrlərdən etibarən çingənelər haqqında yazılı tarixi sənədlər azdır. Köçəri qonaq olaraq çox yerdəyişdirmələri, oxucu-yazar dərəcələrinin aşağı olması, bir çox bölgədə şəcərələrinin və şəxsiyyət qeydlərinin tutulmaması kimi səbəblər keçmişləri ilə əlaqədar bir çox məlumatın yox olmasından xəbər verir. Qərb tarixində qaraçılar-çingənelər köçəri həyat tərzilə qəbul olunmuşlar. Eyni zamanda çingənelərin Avropaya nə zaman gəldiyi də bəlli deyil³⁴.

Qərbi Avropada tatar, ya da bohemiya olaraq da adlandırılan çingənelər daha sonra bu gün məşhur olaraq istifadə edilən “gypsies” sözü ilə tanınmışlar. Bu sözün “egyptians” sözündən gəldiyi və zamanla dəyişilərək “gypsies” sözünə çevrildiyi iddia edilməkdədir³⁵.

Türk sosioloqu Tulunay, bir araşdırmasında əvvəldən Avropada qaraçılara “egyption” deyildiyini təsdiqləmiş və bu sözün zaman içində başdakı “e” səsi çıxarılaraq “gipcyon”, “gips”, “gypsy” halını aldığını ifadə etmişdir³⁶. Bunun xaricində “çingəne” sözü bu gündə bohem, səyyahlar, köçəri, dolaşıcı və ya antropoloji terminlər

³⁴ Bakker, P. Hübschmannova M. - Kalinin V. - Kenrick D. – Kyuchukov H. – Matras Y. – Soravia G. / P.Bakker. - What is the Romani language University of Hertfordshire Press, – 2000. – 137 s.

³⁵ Trigg, B. E. Published by The Citadel Press A division of Lyle Stuart. / B.E. Trigg. – Canada: Inc, – 1973. – 238 s.

³⁶ Tulunay, E.T. Pelops’un Gizemi. / E.T.Tulunay. - İstanbul:Graphhis Yayınları, – 1998. – 151 s.

içerisində iştirak edən ümumi bir termin olaraq da istifadə edilməkdədir.

İndiki vaxtda “çingənə” sözü yerinə “roman” termini ortaya çıxmışdır. Bir çox qaraçılar da özlərini roman adlandırırlar. Lakin “roman” sözü, xüsusilə romalılara istinad etdiyi üçün bu kəlmənin uyğunluğu hələ də müzakirə mövzudur³⁷. Eyni vəziyyət, Şərqi Avropada Rumıniya dövləti ilə onun rum olaraq adlandırılan xalqı üçün də keçərlidir. Burada da romanlar rum olaraq adlandırılan rumın xalqı ilə çaşqınlıq yaradır³⁸.

Müqayisəli dilçilik elmində araşdırmalara görə, roman dilindəki söz ehtiyatı ilə bəzi Hind dillərində bənzərliklər olduğu ortaya çıxmış və bu bənzərlikdən dolayı romanların hind mənşəli olduqları təyin edilmişdir³⁹.

İngilis dilçi alim İan Hancock da roman dilinin hind dili tərəfindən təsirləndiyini qəbul etmişdir⁴⁰.

XVIII-XIX əsrlərdə romanla bağlı olaraq onların etnik mənşələri ilə bərabər dillərinin özəlliklərini aşkar etmək üçün bir çox elmi tədqiqatlar aparılmışdır. Türk musiqişünas Melih Duygulu bu araşdırmalardan Alexandre G.Paspatinin, “Etudes sur les Tsinghianesou Bohemmiens de lempire Ottoman” (1870) - (“Osmanlı İmperatorluğunda çingənə bohemləri üzərinə bir çalışma”) adlı tədqiqatda, çingənələrlə əlaqədar olan bir lüğət, bu lüğətdə rom və romanların qolları haqqında əhatəli bir dil bilgisi araşdırmasının yer aldığını bildirmişdir⁴¹.

Romanların istifadə etdikləri dilin hind dilləri ilə əlaqəsi onların köklərinin buradan gəldiyi inancını gücləndirmişdir. Belə ki,

³⁷ Joncheere, A. Representing Rajasthani roots: Indian Gypsy identity and origins in documentary films / İ.Vandeveldel // – Romani Araşdırmaları, – 2016. № 2 (26), – s.151-173.

³⁸ Briggs, D. Culture and Immigration In Context: An Ethnography of Romanian Migrant Workers in London. / D.Dobre // – Palgra ve Macmillan, – 2014. – 128 s.

³⁹ Fraser, A. The Gypsies / A. Fraser. – United Kingdom: Blackwell Publishers Ltd. – 2002. – 362 s.

⁴⁰ Mayall, D., Gypsy Identities 1500-2000 / D.Mayall. – New York: Routledge, – 2004. – 344 s.

⁴¹ Duygulu, M. Türkiyə'de Çingənə Müziği / M.Duygulu. – İstanbul: Pan Yayıncılık, – 2006. – 308 s.

Avropa səviyyəsində on üç fərqli roman qrupundan toplanan genetik məlumatlara əsaslanan təhlillər burada yaşayan roman diasporunun, 1500 il əvvəl Şimali və Şimal-Qərbi Hindistandan köç edən əhalinin təşkil etdiyini göstərmişdir. Araşdırmalar romanların Avropaya Şimal-Şərqdən və ya Orta Şərqdən köç yolu ilə gələrək əhalilərini sürətlə artırdıqlarına və bu köçlərin Avropaya Balkanlar tərəfdən gəlməsinə istiqamətlənir.

Romanların mənşələrinə aid A.F.Pott⁴² və Franz Miklosichin⁴³ də araşdırmaları vardır. Onlar isə daha çox musiqi ilə xatırlanan romanları bu istiqamətdən araşdırmaya yönəlmişlər və roman sözcüyünün hind kasta sistemində alt təbəqə musiqiçi və müğənni olan “doma” və ya “domba” sözlərindən gəldiyini qeyd etmişlər. Belə ki, dünyada qaraçıların böyük hissəsi “rom”, bir qismi isə “roman” olaraq adlandırılır⁴⁴.

Bütün bu məlumatlara əsaslanaraq, nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, “roman”ların ana vətənlərinin Hindistan olduğu gerçəkdir və bütün dünyaya iş, döyüş kimi müxtəlif səbəblərlə köç yolu ilə yayılmışlar və yenə müxtəlif səbəblərlə köçəri həyatı yaşamağı davam etdirmişlər.

Günümüzdə qədər aparılan araşdırmalar çingənə köçlərini təxminən olaraq III-XV əsrlər arasındakı çox geniş zaman aralığında reallaşdığı istiqamətindədir. Məlum olan ilk böyük köçün V-VI əsrlərdə Ağ Hunların axınlarıyla sürətləndiyi və bu axınların Orta Asiyadan başlayaraq irəlilədiyi təxmin edilmişdir. VII-VIII əsrlər

⁴² Pott, A.F. Essay on the Words “Romisch” and “Romanisch”. [Elektron resurs]. URL:

https://books.google.az/books?id=1E8AAAAAcAAJ&pg=PA38&lpg=PA38&dq=A.F.Pott+Romane&source=bl&ots=_j4JnWR1R1&sig=ACfU3U1hR4T3Cn5OrPuRph2i-2cPrd32vg&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwjF-8fZ-7P1AhVrSfEDHQi_ByIQ6AF6BAgxEAM#v=onepage&q=A.F.Pott%20Romane&f=false

⁴³ Miklosichin, F. History of Europe. [Elektron resurs]. URL:

https://books.google.az/books/about/Slawist.html?id=C6JgcAAACAAJ&redir_esc=y

⁴⁴ Özkan, İ.H. Türk Musiki Nazariyatı ve Usulleri Kudüm Velveleleri / İ.H.Özkan. – İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınevi, – 2000. – 690 s.

arasında isə ərəblərin Hindistanı zəbt etməsi, çingənelərin bu bölgədən köçlərinin ən əhəmiyyətli səbəbini meydana gətirmişdir⁴⁵.

Bu gün roman musiqisinin akademik dairələrdə həqiqətən etibarlı olub-olmadığına dair hələ də müzakirələr aparılır: 2002-ci ildə Michael Shapiro bu mövzuda aparılan tədqiqatların aşağıdakı kimi təsnifatını vermişdir:

1. *“Bu cəmiyyətlərdə çingənə dilində söylənən gerçək çingənə musiqisi mövcuddur.*

2. *Sırf bir çingənə musiqisi deyə bir anlam yoxdur. Çingənə musiqisi deyə adlandırılan üslub əslində tamamilə ev sahibi ölkənin musiqi mədəniyyətinə uyğunlaşmadan ibarətdir. Məsələn, ispan çingənə musiqisi ispan musiqisini xatırladır. Macarıstan çingənələrinin musiqisi macar musiqisinə bənzəyir. Belə nümunələr təkrarlana bilər.*

3. *Çingənə musiqi yolları davamlı bir musiqidir”⁴⁶.*

1.3. **“Azərbaycan qaraçıları və Türkiyə Çukurova romanlarının tarixi, miqrasiya yolları, əhali bölgüsü və mədəniyyətləri”** adlanır. Burada Azərbaycan qaraçılarının tarixi, miqrasiya yolları, əhali bölgüsü və mədəniyyətləri araşdırılır. Dünyaya Hindistandan köç etməyə başlayan çingənelər əvvəl İrana gəlmişlər, oradan Gürcüstan, Azərbaycan və Qazaxıstana dağılmışlar. Çingənelərin Azərbaycanda yaşayan qolu “qaraçı” olaraq adlandırılmaqdadır.

Fərqli bir mənbə, qaraçıların bugünkü Azərbaycanda mövcud olan Balakən bölgəsinə I Şah Abbas zamanında, onun köç siyasəti içərisində yerli icmaların hərəkətlərini və üsyanın qalxmasını önləyə bilmək məqsədi ilə gətirilmişlər⁴⁷.

İlk dəfə ətraflı və toplu olaraq bu dissertasiyada tədqiq edilən qaraçı köçləri bu gün Azərbaycanın Yevlax bölgəsində yaşayan olan Süleyman Həsənov, Hüseyn Abışov, Bəhrüz Abdullayev, Balakən

⁴⁵ Marushiakova, E. Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingənelər /Çev. Bahar Tırnakçı / V.Popov. - İstanbul: Homer Kitab evi. - 2006. - 112 s.

⁴⁶ URL: https://www.amazon.com/Romance-Michael-Shapiro-Writing/s?rh=n%3A12036%2Cp_27%3AMichael+Shapiro.

⁴⁷URL:

https://az.wikipedia.org/wiki/Az%C9%99rbaycan_qara%C3%A7%C4%B1lar%C4%B1

şəhərində əkinçilik edən Rəcəb Əbdülrəhmanov ilə aparılan danışıqlar nəticəsində təsdiqlənmişdir.

Bununla birlikdə Azərbaycanda yaşayan qaraçılar Avropaya köç edən romanların böyük əksəriyyəti kimi Hind-Avropa dil qrupuna aid olan romani dilindən istifadə etməkdədirlər. Aparılan görüşmələr onların bu dili unuduqlarını və fars dili danışdıqlarını ortaya çıxarmışdır. Bu səbəblə Azərbaycanda xalq onları bəzi bölgələrdə qaraçı deyil, farsca danışan kürd etnik qrupu olaraq görmüşlər.

Azərbaycan xalqı Rusiyada, Avropada, Şimali və Cənubi Qafqazda mövcud olan qaraçı birliklərini heç bir zaman irqçilik təbliğatlarıyla uzaqlaşdırmamış və onları olduğu kimi qəbul etmişdir.

Bununla birlikdə, qaraçılar Asiyada da müxtəlif təzyiqlərə və məcburi köçə məruz qalmışlar. Azərbaycanda yaşayan qaraçılar yalnız SSRİ dövründə deyil, tarix boyu bir çox ölkələr tərəfindən sürgünə məcbur edilmişdir. Qeyri-rəsmi məlumatlara görə, Azərbaycanda on min civarında qaraçı yaşamaqdadır. Bu etnik qrupun böyük bir hissəsi, 1967-ci ildə Qazaxıstandan Azərbaycanın Yevlax şəhərinə gəlmişdir. Qaraçılar buradan Azərbaycanın bir çox bölgəsinə yayılmışlar. Bu gün qaraçılar Azərbaycanda ən çox Yevlax, Ağdaş və Balakən bölgələrində yaşayırlar. Qaraçıların ən çox yaşadığı şəhərlərdən biri Yevlaxdır. Burada yaşayan qaraçılar özlərini kürd olaraq da adlandırmaqdadır.

Çukurovadaki çingənelərə ümumiyyətlə, roman deyilir. Tez-tez istifadə olunan roman ifadəsi xalqın yaddaşına həkk olunmuşdur. İndiki vaxtda Türkiyədə yaşayan bir çox çingənə, etnik kimliklərini roman olaraq tanıyırlar. Türkiyədə xalq içində “çingənə” adının işə yaramaz, falçı, dilənçi, cahil mənalarında istifadə edildiyi deyilə bilər. Çukurova romanlarının Türkiyədə ümumi qəbul edilmiş bir cəmiyyət olduğunu söyləmək mümkündür.

Dissertasiyanın II fəslı **“Azərbaycan qaraçı mədəniyyəti və Türkiyə Çukurova roman mədəniyyətinə müqayisəli bir yanaşma (Ağdaş-Yevlax-Balakən qaraçıları və Adana-Ceyhan-Mersin romanları)”** adlanır və iki paragrafdan ibarətdir. Bu fəsildə ilk dəfə Azərbaycanın Ağdaş-Yevlax-Balakən bölgələrindəki qaraçılar ilə Türkiyə Çukurova bölgəsi (Ceyhan, Adana, Mersin) romanlarının musiqi mədəniyyəti və etnik şəxsiyyətləri araşdırılmışdır. Mədəni

dəyərləri bir-birinə yaxın iki türk dövlətində məskunlaşıb yaşamağa başlayan qaraçı-çingənələrin musiqi mədəniyyəti və onların qarşılıqlı təsiri müqayisəli olaraq tədqiq edilmişdir.

2.1. **“Azərbaycan qaraçıların (Ağdaş-Yevlax-Balakən) dini, bayram və toy mərasimləri”** adlanır. Azərbaycan qaraçılarının dini mənsubiyyətini araşdırmazdan əvvəl, Azərbaycan türklərinin böyük qisminin islam dininin məzhəblərindən şiə olduqlarını vurğulamaq lazımdır.

Əsrlər boyu fərqli ölkələrdə və coğrafiyalarda yaşayan digər çingənələr kimi Azərbaycanda yaşayan qaraçılar da bu bölgənin mədəni və dini mühiti ilə uyğunlaşmışlar. Qaraçılar əksər azərbaycanlılar kimi şiəlik məzhəbinə bağlanmışlar. Ancaq azərbaycanlılara görə qaraçılar bu məzhəbin rituellərini icrasını məhdudlaşdırıblar. Bununla birlikdə Azərbaycanda yaşayan bəzi qaraçı uşaqlarının din və hafizlik təhsili aldıkları müşahidə edilmişdir.

Azərbaycana ən böyük qaraçı köçünün XIX əsrin sonlarında qruplar halında olduğu təxmin edilməkdədir. Azərbaycana gələn qaraçıların atəşə üstünlük verdikləri müşahidə edilmişdir. Bu xüsusiyyət qaraçıların islam dinindən əvvəl zərdüşt dininə mənsub ola biləcəyi fikrini təxmin edir. Belə ki, Abşeron yarımadasında zərdüşt məbədləri vardır və XIX – XX əsrlərdə hind əsilli möminlər Azərbaycana bu məbədləri ziyarət etməyə gəlmişlər⁴⁸.

Görüşmələr zamanı əldə edilən məlumatlar və ümumi müşahidələrə əsaslanaraq, qaraçıların yaşadığı bölgələrlə uyğunlaşma içərisində olduqlarını, Azərbaycan ənənə və adətlərinin mövcudluğunu söyləmək mümkündür.

Ağdaşda məskunlaşan və musiqiçiliklə dolanışıklarını təmin edən Xanqulu Dadaşov ilə aparılan görüş qaraçalarda türbə ənənəsinin mənimsənildiyini də ortaya çıxarmışdır. Dadaşov: *“Biz müsəlmanıq, Azərbaycanda Türkiyədəki yaşayan Romanlar kimi niyyətimizin həyata keçməsi, sevdiqlərimizə qovuşmaq üçün türbələrə gedirik və dua edirik ki, arzularımız gerçəkləşsin. Bu ziyarətlərimizin bəzilərində qurbanlar kəsirik. Qurban kəsdiyimiz zaman qrup*

⁴⁸ Abdullazade, G.A. Azərbaycanda Etnik Göçəbe Kabile Olan Çingənələr // II Uluslararası Müzik ve Dans Kongresi. Muğla, Türkiyə, - 26-28 Eylül, – 2016, – s.45-47.

şəklində toplanırıq. Qurban kəsildikdən sonra türbədə yemək bişirilir və bu yeməyi birlikdə yeyirik”⁴⁹ məlumatını vermişdir.

Azərbaycanda qaraçılar da Novruzunu əhəmiyyətli bir gün olaraq qeyd edirlər. Qaraçılarla aparılan danışqlar bu məlumatı təsdiqləmişdir.

Ancaq Azərbaycan qaraçıları və Anadolu Türkiyə Çukurova romanları arasındakı əsas fərq məzhəbləridir. Qaraçılar daha çox azərbaycanlılar kimi şiə müsəlman ikən, Çukurova romanlarının Türkiyədə yaşayan çox hissəsi türk kimi sünni müsəlmandır. Ancaq hər iki qaraçı toplumu, əsasən bu ritualları yerinə yetirmirlər.

Azərbaycan qaraçılarının azərbaycanlılarla bu cür inteqrasiya olunmalarının səbəbi yalnız evliliklər deyil. İslam əvvəli dövrdən gələn regional inanclarda bu birliyi dəstəkləmişdir. Novruz bayramında atəşin üstündən atlayaraq yeni ilin və baharın qeyd olunması, atəşin rəngi olan qırmızı rəngli geyimlərə üstünlük vermələri kimi bir çox ənənə, eyni zamanda bu bölgədə daha əvvəl mövcud olan atəşpərəstliklə də əlaqəlidir.

2.2. “Çukurova romanlarının (Adana-Ceyhan-Mersin) dini, bayram və toy mərasimləri” adlanır. Burada Çukurova romanlarının dini mərasimlərindən bəhs olunur. Mədəniyyət tarixinin ilk mərhələlərindən bu günə qədər din, hər xalqın və cəmiyyətin davranışlarına təsir göstərmiş, düşüncələrinə önəm verən əhəmiyyətli bir ünsür olmuşdur. Dinin insanlara birləşdirici bir təsiri vardır.

Beləliklə, Çukurova romanları ilə aparılan danışqlar, Atatürk zamanında Selanikdən Çukurovaya gələn romanların müsəlman olduqlarını təsdiqləmişlər. Mersin vilayətində yaşayan Roman Dərnəyinin başçısı İsmayıl Nurbel: *“Son 10-15 ildir ölkəmizdə dinimizi daha gözəl yaşadıırıq. Bunu söyləyərkən, daha əvvəl, dinimizi yaşayarkən çətinlik çəkirdik demək istəmirəm. Çünki Türkiyə bir ölkə kimi İslam dinini mənimsəmiş və əksəriyyəti müsəlmanlardan ibarətdir. Yəni indiki vaxtda din mövzusunda daha ətraflı, bilgili, təhsilli və məlumatlı yaşamağa başlamışıq demək istəyirəm. Çukurova romanları müsəlmandır. Dini borclarımızı yerinə yetirməklə əlaqəli biz çox irəliləmişik. Oruc tutanlarımız, namaz qılanlarımız çoxalmışdır, müftülüyə yiyələnmək üçün Çukurova*

⁴⁹ Müəllifin ekspedisiya araşdırmaları.

romanları adına Quran kursları da açılmışdır. Bu vəziyyət ölkə daxilində gedərək artmışdır”⁵⁰ şərhini etmişdir.

Türkiyədə yaşayan romanlar müsəlmandır. Çukurova romanlarının əksəriyyəti sünnidir. Romanlar keçmiş dinlərini İslam dini ilə əvəz etmişlər. Bu seçimdə yaşadıkları bölgələrin təsiri olmuşdur. Bununla birlikdə, Türkiyə daxilində İslam dininin şərtlərini nizamlı yerinə yetirən romanlardan söz açmaq çətindir.

Ceyhan əyalətində yaşayan Çukurova romanları 1 may tarixində roman şənlikləri təşkil edirlər. Sarı Saqqal məhəlləsindəki parkda təşkil edilən bu mərasimlərə illər əvvəl at arabaları ilə gəlindiyini söyləyən roman Gülseren Bıkcın, indiki vaxtda artıq romanların bu sahəyə maşınlar, motosikletlər və kütləvi nəqliyyat vasitələri ilə gəldiklərini ifadə etmişdir⁵¹. Ceyhandakı 1 May roman şənliklərinə Çukurova romanları xaricində Adana, Niğdə, Osmaniye, Maraş, hətta İzmir kimi ellərdən gələn romanlar da qatılırlar. Balkan və Ege romanlarının “Hıdır Ellez” olaraq qeyd etdikləri bayramdan xəbərdar olan Çukurova romanları, 6 May “Hıdır Ellez” bayramının 1 May Bahar Bayramına qarşılıq gəldiyini bilərək, 1 Mayı Bahar Bayramı olaraq qeyd edirlər.

Tədqiqatçı olaraq iştirak etdiyim xına və toylarda müşahidə etdim ki, qonaqlardan aləti yaxşı çalan romanlar hələ də səhnəyə dəvət olunmaqdadır. Xınada bəy və gəlinin kompüterdə səsləndirilən günün müasir türk pop mahnıları ilə içəri girərək ilk rəqslərini etdikləri, dərhal ardından oturmada çiftetelli oynamağa başladıkları müşahidə olunmuşdur.

Xınası olan cütlük çiftetelli havasını oynayarkən, kompüterdə səsləndirilən musiqini sintezator ilə müşayiət edən roman musiqçinin “zil səslər üzərində məqam improvizasiyası” etdiyi, repertuarın daha sonra Hicaz çiftetelli, dərhal ardından roman havası ilə davam etdiyi müşahidəçi olaraq iştirak etdiyim xına mərasimində görülmüşdür. Bu mahnıların ardınca sintezator çalan roman musiqiçi, “Aslan gibi gelin aldım”, “Kıskanırlar”, “Sülalesi güzel”, “Laf yaptılar dedikodu yaptılar”, “Aşkım yanımda”, “Altımı yesin”,

⁵⁰ Müəllifin ekspedisiya araşdırmaları.

⁵¹ Müəllifin ekspedisiya araşdırmaları.

“Atacağım kendimi çekyattan”, “Terzi”, “Bütün eller havaya”, “Şampiyonlar oynasın”, “Babalar yaşasın, şampiyonlar oynasın”, “Antalya’yı yeniden oynattım”, Ankara havası olarak “Atım araptır benim” və “Gelinimi aldım” roman mahnıları ilə davam edildiyi görülür. Bütün bu musiqilər ifa olunub deyilərkən, bütün əllər havaya qalxaraq oynanılan rəqsdə birləşir. Xınada və toyda çalınan roman havalarının hamısının 9/8-lik ritm quruluşuna malik olduğu və gəlin ilə bəyin heç oturmada 9/8-lik ritmləri nümayiş edər kimi oynadıqları müşahidə edilmişdir.

Dissertasiyanın III fəslə “Azərbaycan qaraçıları və Çukurova romanlarının musiqi mədəniyyətlərinin müqayisəsi” adlanır və iki paragrafdan ibarətdir. Bu fəsildə müqayisəli şəkildə musiqi, ifaçılıq xüsusiyyətləri və toy mərasimlərinin təşkili araşdırılır.

3.1. “Azərbaycanda hərtərəfli qaraçı musiqisi: musiqi təhsili, ifaçılıq, məqam, ritm, söz və toy mərasimlərinin əks olunması” adlanır. Azərbaycanda yaşayan qaraçıların bölgədə yaşayan digər azlıqlardan fərqli olaraq, təhsili çox aşağı səviyyədədir. Bu səbəblə musiqi təhsili alan qaraçı sayı yox deyiləcək qədər azdır. Qaraçılarda musiqi atadan oğula, ya da usta-şagird ənənəsi ilə yeni nəsillərə keçir. Bu səbəblə Azərbaycanda qaraçı musiqiçilərdə not savadı və nəzəriyyə təhsili olmadığı görülür. Hazırkı vaxtda qaraçılarda musiqi eşitmə duyumu ilə öyrədilir. Bu səbəblə qaraçı musiqisi təfsirində improvizə olduqca geniş yayılmışdır.

Azərbaycan qaraçı musiqiçiləri, indiki vaxtda Türkiyədəki Çukurova romanları kimi musiqi təhsili almırlar. Eyni zamanda bağlı olduqları hər hansı bir dərnəkləri yoxdur. Qaraçı musiqiçilərin çaldıqları musiqi, tətbiq sahələri, Türkiyədəki Çukurova romanları kimi böyük şəhərlərdəki əyləncə mərkəzləri deyil. Bu tətbiqlər, toy, xına, nişan kimi yerli mərasimlərlə məhdudlaşır. Bununla bərabər, Azərbaycanda qaraçılar arasında aşiq musiqi ənənəsi də məşhurdur.

Azərbaycanda qaraçılarla aparılan görüşlər burada yaşayan qaraçıların kimlik bağlarının zəif olduğunu göstərmişdir. Bir qaraçı özünü daha çox azərbaycanlı olaraq görmə meyindədir. Bu səbəblə bir çox qaraçılar azərbaycanlılarla ailə qururlar. Bu vəziyyət, qaraçıların musiqi mədəniyyət və anlayışında da əks olunmuşdur.

Araşdırmalar qaraçı toylarında üç fərqli musiqi mədəniyyətinin icra edildiyini ortaya çıxarmışdır. Bunlar:

1. Azərbaycan qaraçı musiqisi;
2. Türkiyə roman musiqisi;
3. Hindistan çingənə musiqisi.

Bu səbəbdən qaraçı toylarında daha çox Azərbaycan, Türkiyə və az da olsa Hindistan musiqi mədəniyyətinin təsirləri vardır.

Azərbaycan qaraçı toy və bayramlarında musiqi icrası zamanı Azərbaycan və Avropa musiqi çalğı alətlərindən istifadə olunur. Toy musiqilərində daha çox qarmon, elektrogitara, qoşanağara və bağlama ifa olunur. Bu çalğı alətlərindən qarmon, qoşanağara və bağlama Azərbaycan mədəniyyətinin, elektrogitara Qərb mədəniyyətinin bir hissəsidir. Qaraçılar bunun xaricində, bəzi toylarda və bayramlarda Azərbaycan yerli çalğı aləti olan qara zurna və zərb alətləri də ifa edirlər.

Qaraçıların Azərbaycan çalğılarına uyğunlaşmaları və hind əsilli yerli çalğılarını tərk etmələri onların assimilyasiyaya uğradıqlarını göstərməkdir. Bu gün qaraçı musiqiçiləri əksəriyyətlə Azərbaycan musiqilərini ifa edirlər. Eyni vəziyyət Türkiyədə yaşayan Çukurova romanları üçün də keçərlidir.

Qaraçı Rəcəb Əbdülrəhmanov üz-üzə görüşdə *“qaraçı xalqının öz musiqi mədəniyyətini bilmədiyi və Azərbaycana köç etdikdən sonra bu mədəniyyətə adaptasiya olduqları üçün yaşadıkları bölgələrin musiqisini çaldıqlarını”*⁵² söyləmişdir.

Ümumiyyətlə, bu danışıqlar qaraçıların yerli musiqidən uzaqlaşaraq, Azərbaycan musiqi mədəniyyətinə yönəldiyini göstərmişdir. Azərbaycanda qaraçılar da, xüsusilə Yevlax və Ağdaş bölgələrində aşiq ənənəsinə uyğun saz çalırlar. Bununla bərabər, qaraçılar arasında Ağdaşda qarmon, saz, elektrogitara və qoşanağara, Balakəndə isə dambur və saz alətləri daha çox icra edilməkdədir.

Belə ki, Ağdaşda yaşayan qaraçılar hind musiqisi çalsalar da, əslən Azərbaycan musiqisini mənimsəmişlər. İcra edilən Azərbaycan musiqiləri içərisində daha çox xalq və bəstəkarlarının mahnıları, toylarda çalınan xalq musiqi parçaları vardır. Bu parçalara

⁵² Müəllifin ekspedisiya araşdırmaları.

“Tərəkəmə”, “Qaytağı”, “Şalaxo” rəqslərini nümunə göstərmək olar. Bu musiqi növlərində ümumiyyətlə, Segah və Çahargah muğamlarına üstünlük verilir.

Aparılan araşdırmalar, qaraçıların toylarında Azərbaycan oyun havalarına da yer verildiyini göstərmişdir. Bu parçalardan ən çox sevilənlər isə “Vağzal”, “Tərəkəmə” rəqsi, xalq və aşiq havası olan “Ruhani döndürməsi”dir. Bu çox sevilən musiqi ümumiyyətlə, zurna ilə sözsüz ifa olunur və bu musiqi çalındığında rəqs edilir. Qaraçıların toylarında ən çox çaldıqları və qadın, kişi birlikdə rəqs etdikləri parçalar - “Yanıq Kərəmi” və “Süleymani” adlı musiqi parçaları olaraq müşahidə edilmişdir. Azərbaycan qaraçıları, toylarında Türkiyədə Şərq və Cənub-Şərqi Anadolu bölgəsində də məşhur olan və məhəlli xüsusiyyətlər göstərən “halay” rəqsini oynayırlar.

Qaraçı musiqisi ümumiyyətlə, rast, şur segâh məqamlarından istifadə edərək ifa olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, qaraçalarda ilk aşiq musiqisi və ikinci dərəcədə toy (halay, oyun, rəqs) və əyləncə musiqisi əhəmiyyətlidir.

3.2. “Çukurovada hərtərəfli roman musiqisi: musiqi təhsili, ifaçılıq, məqam, ritm, söz və toy mərasimlərinin əks olunması” adlanır. Türkiyədə son on il içərisində romanların musiqi təhsilində irəliləyiş olmuşdur. Bir çox qabiliyyətli roman uşağı musiqi məktəblərinə, konservatoriya, incəsənət liseylərinin musiqi bölmələrinə gedərək, musiqini not sisteminə və qaydalarına uyğun öyrənməyə başlamışlar.

Türkiyənin Çukurova bölgəsində roman ailələrində, ənənəvi musiqi təhsili ilk olaraq ailə ocağında başlamışdır. Romanların bir çox mövzuda intizamsız olmalarına baxmayaraq, musiqi təhsilində professional olmaq və dolanışıqlarını bu yolla təmin etmək istədikləri üçün olduqca intizamlıdırlar.

Romanların bu ənənəvi musiqi təhsili üsuluna, indiki vaxtda müasir musiqi təhsili metodu da əlavə olunmuşdur. Keçmişdə romanlar maddi imkansızlıq səbəbiylə uşaqlarını məktəbə göndərmirdilər. İndiki vaxtda bu dəyişilmişdir. Təhsilin önəminə inanan romanlar uşaqlarını oxutmaq qərarı almışlar. Musiqi təhsili sistemi Türkiyə və xüsusilə Çukurova romanları arasında rəğbət qazanmağa başlamışdır. Çukurova romanları bu gün, keçmiş

nisbətən daha çox musiqi təhsili almağa başlamışlar. İndiki vaxtda Çukurova romanları müasir həyata adaptasiya olmağa çalışır. Bəziləri inkişaf edərək, Türkiyədə peşələrində əhəmiyyətli mövqelərə gələ bilmişlər. Türkiyədə bu gün fərqli bir çox qeyri-hökumət təşkilatları romanların haqqlarını müdafiə etməkdədir.

Çukurova romanlarının icra etdiyi musiqi növünü iki hissəyə ayırmaq mümkündür: Bunlardan birincisi çalışdıqları yerlərdə tələb edilən musiqidir. İkincisi isə romanların öz aralarında çaldıqları orijinal musiqiləridir ki, bunları “roman havaları” və “fasıl” lar adlandırmaq mümkündür. “Fəsil” ərəb sözüdür; Bölmə, hissə, ayrılma, dövrə mənasını verən “fasıl” sözündən əmələ gəlmişdir. Bir termin olaraq bir çox məna daşıyan fasıl termini, eyni makamdan müxtəlif formalarda əsərlərin, türk musiqisi ənənəsində müəyyən bir qayda çərçivəsində səsləndiyi ifa forması adlanır. Ən yığcam ənənəvi forması ilə eyni makamda yazılmış peşrev, kar, murabba, ağır semai, yörük semai və saz semaisindən ibarət əsərlərdən və onların səsləndirilməsindən ibarət olan bir performans növüdür.

Çukurova romanları musiqilərində ənənəvi türk sənət musiqisinin demək olar ki, bir çox məqamını istifadə edirlər. Çukurova romanları, əksəriyyətlə gündəmdə olan fasıl əsərlərini icra edirlər. İfa edilən bu məqamlar arasında ən çox Hicaz, Uşak, Muhayyer, Kürdi, Kürdili hicazkar, Rast, Hüzam, Segah istifadə olunur.

Çukurova romanlarının fasıl ifası zamanı istifadə etdikləri alətlər daha çox klarnet, qanun, skripka, cümbüş, dəf, qaval, darbuka, ud alətləridir.

Çukurova romanlarının fasıl ifalarında ilk olaraq icra ediləcək məqam bir taksim ilə başlayır. Ardından yavaş tempdən cəldə doğru ritmik bir axış təqib olunur. Əgər əsər iki məqamda ifa olunursa, bir alət tərəfindən digər məqama keçid bölgüsü aparılır və fasıllar ən sonda o məqamla əlaqədar saz səmisi, ya da daha ritmik şəkildə bir instrumental keçid ifa edilir. Romanlar fasıllarda klassik türk musiqisində olduğu kimi ardıcılığı izləmirlər. Fasıl əsnasında tək məqam qaydasına riayət edilir, lakin qaydalara söykənən bir ifa yoxdur.

Çukurova bölgəsi roman havalarından “Eller havaya” adlı mahnının musiqi təhlili ənənəvi türk sənət musiqisi baxımından araşdırıldığında, mayə səsi lya düğah pərdəsində, Kürdi makamın

səssırası Kürdi 4-lüsünə Buselik 5-lisinin əlavə olunması ilə meydana gəlir. Daxilinə si 5 koma bemol olaraq, yuxarıya doğru hərəkətdə, Rast makamına istinad edərək, kulminasiyası re nəva pərdəsində ifa olunur. Ritm baxımından türk xalq musiqisindəki 2+2+2+3 şəklində, burada türk musiqisində olduğu kimi 9/8-lik ritmə istinad edən üsuldan istifadə olunmuşdur.

Bu ritm formul Türkiyədə yaşayan roman birliklərinin özlərinə məxsus ritmi olaraq da qəbul edilmişdir. Roman toylarında və Türkiyənin hər bölgəsində ifa edilən bu musiqi mövzu və söz ünsürü baxımından araşdırıldığında, əyləncə, coşqu və sevinc hissələrini əks etdirən misralar ehtiva etdiyi müşahidə olunur.

“Gelinimi aldım” roman havasında türk musiqisində olan Hicaz makamı, türk xalq musiqisində isə “Garip ayağı” istifadə edilmişdir. Bu nümunə səs sırasının kulminasiya səsi re (nəva) səsində verilmişdir. Ritm baxımından türk xalq musiqisindəki 3+2+2+2 şəklində, türk musiqisində istifadə olunan 9/8lik axsaq üsuluna istinad olunur. Musiqi parçasında Hicaz makamının xarakterik xüsusiyyəti olan enən və yüksələn hərəkət istifadə edilmişdir.

“Hap koydum” roman havasında, türk musiqisində Hicaz makamı, türk xalq musiqisində isə “Garip ayağı” istifadə edilmişdir. Bu nümunə səs sırasının kulminasiya səsi re (nəva) səsində verilmişdir. Ritm baxımından türk xalq musiqisindəki 2+2+2+3 şəklində, türk musiqisində istifadə olunan 9/8-lik Evfer üsuluna istinad olunur. Hicaz makamının xarakterik xüsusiyyəti olan enən və yüksələn hərəkət istifadə edilmişdir. Musiqi parçası məzmunu coşqu və əyləncədən bəhs edir.

“İlede roman olsun” adlı əsər, Hicaz makamında yazılmış və düğah pərdəsinə istinad edən bir əsərdir. Aşağı istiqamətli bu makamın mayə səsi olaraq rast pərdəsi, güclü səsi olaraq isə nəva pərdəsi istifadə edilir. Əsər həvəs və əyləncəni əks etdirən 9/8 ölçüsündə yazılmışdır. Bu əsər türk musiqisində əsas olması lazım olan tondan notda salınmışdır.

“Çadırımın üstünə” adlı əsər Hicaz makamında yazılmışdır və düğah pərdəsindədir. Bu makamda mayə səsi olaraq rast və güclü səs olaraq isə nəvadan istifadə edilmişdir. Əsər əyləncəli xarakteri əks etdirən 9/8 ölçüdə yazılmışdır. Bu əsərdə türk musiqisində əsas

olması lazım olan tondan istifadə edilmişdir.

Dissertasiyanın **Nəticə** bölməsində tədqiqata yekun vurulur, əldə olunan qənaətlər ümumiləşdirilir. Nəzərə çatdırılır ki, bu tədqiqatda, dünyada çingənelərin etnik şəxsiyyətini təşkil edən ünsürlər və əhali dağılımı ilə Azərbaycanda “qaraçı” və Türkiyənin Çukurova bölgəsində “roman” olaraq tanınan çingənelərin tarixləri, bugünkü ictimai vəziyyəti, mədəni xüsusiyyətləri və bunun musiqi mədəniyyəti ilə əlaqəsi araşdırılmışdır. Bu iki çingənə etnik qrupunun musiqi sənəti və mədəniyyətləri müqayisəli şəkildə təhlil olunmuşdur.

Araşdırmalar dünya daxilində çingənelərin, inanclarını, olduqları ölkənin dini ilə dəyişdirdiklərini göstərmişdir. Bu səbəblə bugün Azərbaycanda yaşayan qaraçılar ilə Türkiyənin Çukurova bölgəsində yaşayan romanların böyük hissəsi müsəlmandır. Ancaq onlar müxtəlif məzhəblərdəndir. Azərbaycan qaraçılarının böyük bir hissəsi şiə məzhəbini mənimsəmişdir. Türkiyədə hələ də köçəri yaşayan romanlar bektəşi-ələvilik məzhəbini seçərkən, məskun vəziyyətdəki romanlar isə sünni məzhəbini seçmişlər.

Araşdırmalar Azərbaycan qaraçılarının təhsil səviyyələrinin ümumiyyətlə, ibtidai təhsil və orta təhsil səviyyəsində olduğunu göstərmişdir.

Araşdırmalar Azərbaycanda yaşayan qaraçıların yerli mədəniyyətə tamamilə adaptasiya olduqlarını, hətta azərbaycanlı kimi hiss etdiklərini ortaya çıxarmışdır.

Türkiyə Çukurova romanları, yaşadıkları bölgələrə mədəni baxımdan adaptasiya olsalar da, qaraçalardan fərqli olaraq, öz mədəniyyətlərini daha sıx yaşamaqdadırlar.

Araşdırmalar Azərbaycan qaraçılarının musiqisini tamamilə unudaraq, Azərbaycan musiqisinə adaptasiya olduqlarını göstərmişdir. Azərbaycan qaraçılarından fərqli olaraq, Türkiyədə Çukurova romanları musiqi ifa etdikləri məkanlarda və xüsusilə toylarda mütləq Türkiyədə “roman ritmi” olaraq tanınan 9/8 ölçü istifadə edirlər. Bu musiqi melodiyaları yazılı şəkildə nota salınmadığı və arxivləşdirilmədiyini üçün bu əsərləri dinləyərək, yeni nəsillərə çatdırmışlar.

Musiqi tamaşalarında müşahidəçi olaraq iştirak etdiyim Azərbaycan qaraçılarının musiqilərində Azərbaycan məqamlarını və aşıq ənənəsini istifadə etdikləri görünür. Qaraçılar olduqları bölgənin

Azərbaycan və Qafqaz mədəniyyətinin uyğunlaşma prosesini təmin etmişlər.

Çukurova romanları isə xüsusilə fasılı hər hansı bir peşrev çalaraq musiqi proqramlarına başlayırlar. Məsələn, Hicaz Peşrevi ifa olunduğunda peşrevdən sonra gələn mahnılar və güftələr Hicaz makamında olmalıdır. Çukurova romanları bunun xaricində fasıllarında ümumiyyətlə Hüzam, Segah, Rast, Nihavent, Muhayyer və Karcığar makamlarından daha çox istifadə edirlər. Mahnıların makamsal keçidlərində əsas mahnıya, peşrev ifa olunduqdan sonra keçilir.

Çukurova romanları bir makamdan həmin an digər makama keçməzlər. Hansı makamda başladılarsa peşrevləri o makam üzərində mahnıların davam edirlər. Çukurova romanları bu xüsusiyyətləri ilə Türkiyədəki klassik türk musiqi ənənəsinə uyğun ifa etməklə, bu makamları öz üslublarına görə icra edirlər. Ümumiyyətlə, bu musiqi əsərləri 9/8-lik roman ritmləri ilə rəqs üslubunda ifa olunur.

Müşahidələr və müsahibələr nəticəsində, qaraçıların çalğı aləti kimi “Qarmon”, “Gitara”, “Saz”, “Qoşanağara”, “Davul”, “Zurna”, “Sintezator”, “Klarnet” istifadə edildiyi müşahidə olunur. Çukurova romanlarının isə musiqilərini “Kaman”, “Klarnet”, “Zurna”, “Davul”, “Sintezator”, “Darbuka”, “Bağlama”, “Kanun”, “Ud” və “Zilli dəf” alətləri ilə ifa edildiyi görülmüşdür.

Tədqiqatlar sübut edir ki, Azərbaycana köçən qaraçılar, ritmik baxımdan tamamilə bu mədəniyyətə adaptasiya olmuşlar. Qaraçılar Azərbaycan musiqisini və ənənələrini, toylarına və ayləncələrinə daxil etmişlər. Bu səbəbdən icra etdikləri musiqilərdə, Azərbaycanda daha çox istifadə edilən 6/8 və 12/8-lik sürətli ritm nümunələri görünməkdədir. Çukurova romanlarının ifa etdikləri musiqidə isə bu ritmik quruluşun 9/8 olduğu aşkar edilir.

Araşdırmalarda qaraçı musiqisində məqamların yüksələn və enən-yüksələn hərəkətlə Rast, Segah və Nihavənd müşahidə olunmuş, Türkiyədə romanlar ənənəvi türk sənət musiqisindən bəhrələnərək, fasıl musiqisi ifa edirlər. Araşdırmadan da görüldüyü kimi, bu musiqi parçalarında Hicaz, Karcığar və Kürdi kimi makamlar üstünlük təşkil edir. Hicaz makamından, Türkiyə Çukurova romanları arasında daha geniş istifadə edildiyi və ifa edilən mahnıların dilinin türkcə olduğu qənaətinə gəlinmişdir.

Bu tədqiqatda Azərbaycan qaraçıları və Türkiyə Çukurova romanlarının mədəniyyəti, şəxsiyyəti və musiqisi araşdırılmışdır. Fikrimizcə, bu etnik qrup Azərbaycan və Çukurova bölgələrində kifayət qədər araşdırılmamışdır və mövcud məlumat olmadığından bu tədqiqatda qaraçı etnikini araşdırmaq qarşıya məqsəd kimi qoyulmuşdur.

Dissertasiyanın məzmununa uyğun olaraq müəllifin aşağıdakı elmi əsərləri nəşr olunmuşdur:

1. Kılınçer, Z.K. “Kültürel Kimlik” və “Kültürel Adaptasyon” kavramları çərçevesində Malatya Romanlarının musiqi praktikləri [Elektron resurs] // – Dergi Park. Akademik, – 2013. №74, – s.9-45.
URL: <https://dergipark.org.tr/pub/fe/issue/26039/274268>
2. Kılınçer, Z.K. Etnomüzikolojik açıdan Türkiye’de yaşayan Çukurova Romanları [Elektron resurs] // – Bakı: Musiqi dünyası, – 2016. № 4 (69), – Article № 7, – s.7709-7721.
URL: http://www.musigi-dunya.az/article/68/68_7.htm
3. Kılınçer, Z.K. Azərbaycan Karaçı düğün kultürləri və musiqi praktikləri Ağdaş, Yevlak Balaken Örnəkləri // II Uluslararası Müzik ve Dans Kongresi, – Diyarbakır: – 30-31 ekim - 1 kəsım, – 2016, – s.362-370.
4. Kılınçer, Z.K. Toplumsal və musiqisel anlamda Azərbaycan Karaçıları və Türkiye Çukurova Romanları [Elektron resurs] // – Bakı: Harmony, – 2017. № 16. – s.1.
URL: <http://harmony.musigi-dunya.az/RUS/archivereader.asp?txtid=702&s=1&iss=28>
5. Kılınçer, Z.K. Çukurova Romanları mədəniyyəti bayram ritullarında // – Bakı: Mədəniyyət. AZ, – 2017. iyul-avqust (320), / ISSN 2413-2365, – s.81-84.
6. Kılınçer, Z.K. Musiqi mədəniyyəti kontekstində Ceyhan, Adana, Mersin Roman toyları // “Türksoylu xalqların musiqi mədəniyyətinin tədqiqi problemlər” XVI Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları, – Bakı: – 2017, – s.60-64.
7. Kılınçer, Z.K. Türkiye Çukurova Romanlarında sosyo-kültürel yapı və musiqi uygulamaları // II Uluslararası Sosyal

- Bilimler Sempozyumu, – Alanya: – 18-20 may, – 2017, – s.492-498.
8. Kılınçer, Z.K. Çukurova Roman qolundan olan Malatya Romanlarında qadınların rolu // – Bakı: Mədəniyyət. AZ, – 2018. iyul-avqust (320), / ISSN 2413-2365, – s.83-85.
 9. Kılınçer, Z.K. Azərbaycan Karaçilərində sosyo-kültürel yapı ve müzik uygulamaları // – Bakı: Sənət Akademiyası, – 2018. № 2 (5), / ISSN 2219-9837, – s.119-125.
 10. Kılınçer, Z.K. Çukurova Roman kültürünü yaşatmaya adanan bir ömür Ali Daylan // Ecsac'xx19 IVth European Conference on Science, – Antalya: – 18-21 nisan, – 2019, – s.192-197.
 11. Kılınçer, Z.K. Türkiye Çukurova Romanlarının Kültürü ve Müziği // “Musiqişünaslığın Aktual Problemləri” mövzusunda Beynəlxalq Elmi konfrans, – Bakı: – 3-4 dekabr, – 2019, – s.290-298.
 12. Kılınçer, Z.K. Azərbaycan Karaçi Müzik Kültürü [Elektron resurs] // – Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, – 2019. № 12 (62) , / Corpus ID: 197637490 :2021/ ISSN:1307-9581, – s.590-597.
URL:https://www.researchgate.net/publication/331409943_AZERBAIJAN_KARACI_MUZIK_KULTURU
DOI:10.17719/jisr.2019.3079.
 13. Kılınçer, Z.K. Azərbaycan Karaçilərində ve Türkiye Çukurova Romanlarında Müzik İcralarında Kullanılan Çalgılar / Derya Doğan Karaburun // Bakı Musiqi Akademiyasının 100 illiyi çərçivəsində “Etnoorqanologiya: aktual problemləri və vəzifələri” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları, – Bakı: – 29-30 aprel, – 2021, – s.155-164.
 14. Kılınçer, Z.K. Azərbaycan Karaçileri ile Türkiye Çukurova Romanlarında Bahar bayramı ve müzik // VII Uluslararası Müzik ve Dans Kongresi, – Çeşme / İzmir: – 28-30 mayıs, – 2021, – s.202-209.
 15. Kılınçer, Z.K. Müzik kültürü olaraq Çukurova romanlarında kına mərasimi // VIII Uluslararası Müzik ve Dans Kongresi, – Bakı: 1-3 oktyabr, – 2021, – s.597-604.

Dissertasiyanın müdafiəsi 27 sentyabr 2022-ci il tarixində saat 14:00 Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.36 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, Ş.Bədəlbəyli küç., 98.

Dissertasiya ilə Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 29 iyun 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 24.06.2022

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 40 644

Tiraj: 100